

MUHAYYEL BİR KIRIM TARİHÇİSİ KEFEVÎ İBRAHİM EFENDİ VE HUMBARACIBAŞI AHMED PAŞA'NIN RUSYA'YA DAİR RAPORU

Uğur DEMİR*

ÖZ

Müstakil olarak Kırım tarihini ele alan ana kaynak oldukça azdır ve bunların bir kısmı da günümüze ulaşmamıştır. Ulaşan eserlere dair yeterli araştırmanın yapıldığını söylemek ise mümkün değildir. Bu makalede, Kefevî/Kefeli İbrahim Efendi bin Ali Efendi'ye ait olduğu ileri sürülen *Tevârîh-i Tatar Hân ve Dağıstan ve Moskov ve Deşt-i Kıpçak* adlı eserin aslında Humbaracı Ahmed Paşa'nın 1736 Harbi'nde Türk tarafının haklılığını ortaya koymak üzere kaleme aldığı raporun eksik bir nüshası olduğu ortaya konulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kefeli/Kefevî İbrahim, Kırım, Humbaracı Ahmed Paşa, *Tevârîh-i Tatar Han ve Dağıstan ve Moskov ve Deşt-i Kıpçak*.

AN IMAGINED CRIMEAN HISTORIAN KEFEVİ İBRAHİM EFENDİ AND CLAUDE ALEXANDRE DE BONNEVAL'S (HUMBARACIBASHI AHMED PASHA) REPORT ABOUT RUSSIA

ABSTRACT

The sources which deal with only the Crimean history, are very rare and some of them couldn't be able to reach today. It is also not possible to say that the works, which are available to us, have been studied effectively. In this article, it is going to be proved that *Tevârîh-i Tatar Han ve Dağıstan ve Moskov ve Deşt-i Kıpçak*, which is attributed to Kefevî/Kefeli İbrahim bin Ali Efendi, was a incomplete copy of the Humbaracı Ahmed Paşa's report which he wrote to prove Turkish party's justness during 1736 war.

Key Words: Kefeli/Kefevî İbrahim, Crimea, Humbaracı Ahmed Pasha, *Tevârîh-i Tatar Han ve Dağıstan ve Moskov ve Deşt-i Kıpçak*.

* Arş. Gör. Dr., Marmara Üniversitesi, ugur.demir@marmara.edu.tr

Müstakil olarak Kırım tarihini ele alan eser sayısı oldukça azdır¹. Bu eserlerden biri de bugüne kadar yapılan çalışmalarda Kefevî/Kefeli İbrahim Efendi bin Ali Efendi'ye ait olduğu ileri sürülen *Tevârih-i Tatar Hân ve Dağıstan ve Moskov ve Deşt-i Kıpçak*'tır.

Kefevî İbrahim ve eserinden ilk bahseden Halim Giray'dır (ö. 1823). Buna mukabil Halim Giray, müellifin adını Kefevî Abdülcelil Efendi olarak kaydetmiş ve eseri de bir tarih olarak değil mecmua olarak nitelendirmiştir². Yazar, aşağıda bahsedileceği üzere, 1213/1798-1799 tarihindeki istinsah nüshayı kullanmış olmalıdır. Zira bu nüshada müstensih olarak Abdülcelil Remzi kaydedilmiştir.

Kefevî İbrahim ve ona ait olduğu ileri sürülen esere dair ilk ilmi çalışmayı ise Zeki Velidi Togan yapmıştır³. Togan, Kırım Türklerinden olup İstanbul'da Darülfünûn Hukuk Fakültesi mezunlarından Ömer Fuad'ın elindeki "Târih-i Tatar Hân ve Dağıstan ve Moskov ve Deşt-i Kıpçak" adında 89 sayfalık bir tarihi tetkik etmiş ve eserin müellifine dair "bu eserin müellifi Kırım Hanı Feth Giray-ı Sani'nin mu'asırı ve belki onun divân kâtibi Kefeli İbrahim Efendi bin Ali Efendi'dir"⁴ tespitinde bulunmuş; fakat kesin hüküm vermekten de sakınmıştır. Yine müellifle ilgili olarak "mevzubahis olan Kırım, Kafkasya, Dağıstan, Ukrayna, Lehistan, Rus, Türkistan ve İran siyasi münasebetlerini Osmanlı Devleti'nin şimal-i şarkdaki siyasetini pek vâkıfâne izah etmiştir" dedikten sonra İbrahim Efendi'nin Avrupa'daki gelişmeleri yakından takip edebilecek kadar birikimli olduğunu; bunun için Avrupa'daki kitap ve gazeteleri dahi tetkik

¹ Kırım tarihini müstakil olarak ele alan tarihlerle ilgili genel bir bilgi için bkz. Bursalı Mehmed Tâhir, *İdâre-i Osmâniyye Zamanında Yetişen Kırım Müellifleri*, İstanbul 1335; Halil İnalçık, "Kırım Hanlığı", *DİA*, XXV, s.457-458; Erhan Afyoncu, *Tanzimat Öncesi Osmanlı Tarihi Araştırma Rehberi*, İstanbul 2014, s. 83-85; Alper Başer, "Kırım Hanlığı Tarihini Konu Alan Müstakil Eserler ve Yeni Bir Kaynak, Tarih-i Mefkûfati", *Turkish Studies*, 6/1 (Kış 2011), s. 747-762.

² Halim Giray, *Gülbün-ü Hânân (Kırım Hanları Tarihi) Değerlendirme-Metin-Tıpkıbasım*, (Ed. Bekir Günay, Yay. Haz. Alper Başer-Alper Günaydın), İstanbul 2013, s. 31. Hammer de Kırım'ı ele aldığı tarihinde *Gülbün-i Hânân*'dan atıfla *Kefevî Abdülcelil Mecmuası*'na değinmiştir (*Kırım Hanlığı Tarihi*, Çev. Seyfi Say, İstanbul 2013, s. 17).

³ Zeki Velidi Togan, makaleyi "Ahmed Zeki Velidi" adıyla ve "18-19'uncu Asır Türk Siyasi Tarihine Aid İki Mühim Eser" başlığıyla yayınlamıştır (bk. *Yeni Türkistan Mecmuası*, sayı 16 (Kasım 1928), s. 38-44). Tarih kayıtlarında II. Feth Giray'ın divân kâtibi olarak Abdulgaffar Kırımî'nin ismi geçer. Abdulgaffar Kırımî, *Umdetü't-Ahbâr* adlı Kırım tarihinin de müellifidir (bk. Derya Derin, *Abdulgaffar Kırımî'nin Umdet'ül Ahbar (Umdet'üt Tevârih)'ına Göre Kırım Tarihi*, (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2003. Bu tez 2014 yılında Kazan'da neşredilmiştir.

⁴ Togan, "18-19'uncu Asır Türk Siyasi Tarihine Aid İki Mühim Eser", s. 38.

edebildiğini ileri sürmüştür. Yine bu minvalde İbrahim Efendi'nin “meşgul olduğu sahanın coğrafya, tarih ve etnografyasına filhakika aşına olmuş, muasır devlet adamlarına ezcümle Deli Petro'ya [I. Petro] ve o zaman Rusya'nın ‘Stalin’i’ demek olan gayr-ı Rus diktatör Gıraf Henrih Osterman haklarında söyledikleri İmparator İkinci Friderin'cin [II. Friedrich] sözlerini” hatırlattığını kaydetmiştir⁵.

Togan, eserin İbrahim Efendi tarafından sadrazamın isteği üzerine hazırlandığını kaydetmiş ve *Tevârîh-i Tatar Hân ve Dağıstan ve Moskov ve Deşt-i Kıpçak*’ın muhtevasını özetlemiş; buna mukabil eserin İbrahim Efendi tarafından yazıldığına dair kanaate nasıl ulaştığına dair hiçbir bilgi vermemiştir.

Togan'nın mezkûr makalesinden sonra *Tevârîh-i Tatar Hân ve Dağıstan ve Moskov ve Deşt-i Kıpçak* bir önsözle birlikte Cafer Seyyid Ahmed Kırimer tarafından 1933'te Romanya'da neşredilmiştir⁶. Seyyid Ahmed, eserden Togan'da da olduğu üzere Kırmımlı Avukat Ömer Fuad vasıtasıyla haberdar olmuş; Ömer Fuad, kendi özel kütüphanesindeki nüshayı yayınlamak üzere Seyyid Ahmed'e vermiştir.

Ahmed Kırimer'in yayınladığı nüshada eserin Kefevî İbrahim'e ait olduğuna dair tek kayıt “Tatar hân divân kâtîbi. Bu Târîh'in müellifi Kefevî İbrâhîm Efendi bin Ali Efendi rahmetullahialehya” ifadesidir; ancak bu

⁵ Togan, “18-19'uncu Asır Türk Siyasi Tarihine Aid İki Mühim Eser”, s. 39.

⁶ *Tevârîh-i Tatar Han ve Dağıstan ve Moskov ve Deşt-i Kıpçak Ülkelerininindir*, haz. Cafer Seyyid Ahmed Kırimer, Romanya-Pazarcık 1933. Bugüne kadar yapılan araştırmalarda Seyyid Ahmed tarafından neşredilen nüshanın sonundaki istinsah kaydı olması icap eden “sene 1213 [1798-1799] Abdülcelil Remzî” ifadesi üzerinde durulmamıştır. Buna mukabil bu kayıt önemlidir. Zira Osmanlı-Rus harbinin devam ettiği bir dönemde daha önce yine aynı sebeple Humbaracı Ahmed Paşa'nın kaleme aldığı takririn istinsah edilmesi önem arz etmiş olmalıdır. Bu anlamda benzeri bir durum Abdullah ibn Rıdvân'ın Kırmım ile ilgili eseri için de geçerlidir. Çünkü bu eser de Kırmım meselesinin Bâbîâli için en önemli gündem maddelerinden biri olduğu dönemde 1192/1778-1779'da Nuruosmaniye Camii kâtiblerinden Osman tarafından istinsah edilmiştir ve bir nüshası da Topkapı Sarayı Kütüphanesi'nde bulunmaktadır (bkz. Abdullah ibn Rıdvân, *Tevârîh-i Deşt-i Kıpçak an Hitta-i Kırmım veya Tevârîh-i Tatar Hânân-ı Kadîm ve Ahvâl-i Deşt-i Kıpçak*, Haz. M. Akif Erdoğan-Selçuk Uysal, İzmir 2012). Kırmım'a dair ilginin artması sonucunda 18. Yüzyıl sonlarında hazırlanan mecmualarda da bu bölgeye ve tarihine dair bilgilere yer verilmeye başlanmıştır. Bu anlamda Mustafa Kesbî tarafından derlenen eserdeki ilgili bölümler dikkati çekmektedir (bk. Mustafa Kesbî, *İbretümâ-yı Devlet (Tahlil ve Tenkitli Metin)*, haz. Ahmet Öğreten, s. 5-18) ancak Kesbî'nin Kırmım'a dair aktardığı bilgilerin orijinal olmayıp daha önceki eserlerden nakledilmiştir. Bu cümleden olarak Kesbî, büyük oranda Abdullah ibn Rıdvân'ın yukarıda zikredilen eserini nakletmiştir. Buna rağmen bugüne kadar yapılan çalışmalarda Kesbî'nin verdiği bilgiler orijinalmiş gibi kullanılmıştır.

ifadenin yazmanın orijinalinde mi mevcut olduğu yoksa sonradan mı eklendiğine dair, yayınlanan nüsha elimizde olmadığı için kesin bir hüküm vermek mümkün değildir.

Seyyid Ahmed Kırimer, esere yazdığı girişte Zeki Velidi Togan'ın Kefevî İbrahim Efendi hakkında yazdıklarını naklettikten sonra kendisi de müellife dair şu değerlendirmelerde bulunmuştur: “Müellif İbrahim Efendi'nin eseri ciddiyle tetkik olunursa kendisinin müverrih olmakdan ziyade siyasî bir zât olduğu ve kitâbını millî bir endişe ile yazdığı anlaşılır... İşte İbrahim Efendi'nin Osmanlı İmparatorluğu hakkındaki milli endişelerinin esası da buradan geliyor ve buna binaen Urus tehlikesine karşı bir taraftan haricî siyasetde hangi milletlerle sıkı ve sağlam münasebata girişilmesi lazım geldiğini esaslı bir surette tesbite diğer taraftan da Dağıstan ahalisinin hürriyet ve serbestîlerinden Özdemiroğlu Osman Paşa'ya karşı isyanlarından bahsederek idarelerde muhtariyetli bir idare tesisi lüzumunu izaha çalışarak bu gibi mühim noktalarda dahili siyasetin tadilinin hayati ehemmiyeti olduğunu anlatmaya uğraşiyor... Hâli tamamıyla kavrayışı, geleceği görmüş gibi sezişi ile temayüz eden müellif İbrahim Efendi merhûm, fikir hayatımızın bu ender simalarından birisidir...”⁷. Cafer Seyyid Ahmed'in çalışmasından sonra artık Kefevî İbrahim Efendi adında büyük bir Kırım tarihçisi ve düşünürünün varlığı herkesçe kabul edilmiştir⁸.

Seyyid Ahmed Kırimer'den sonra eser üzerinde M. Salih Yasak⁹, Sedat Savaş¹⁰, Cüneyt Kaya¹¹, Cengiz Sarnıç¹², Durmuş Köse¹³, Aysel

⁷ Cafer Seyyid Ahmed Kırimer'in “İlk Söz” adlı girişinden.

⁸ Müctesib Ülküsal, Kefevî İbrahim hakkında şunları yazmıştır: “Kırım'ın tanınmış siyaset yazarlarından tarihçilerindendir. 1736 senesinde yazdığı eseri meşhurdur” (*Kırım Türk-Tatarları 'Dünü-Bugünü-Yarını'*, İstanbul 1980, s. 123).

⁹ *Tevârih-i Tatar-Han ve Dağıstan ve Moskov ve Deşt-i Kıpçak (s. 1-20)*, (Haz. M. Salih Yasak), (İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Umumi Türk Tarihi, Mezuniyet Tezi), İstanbul 1979.

¹⁰ *Tevârih-i Tatar-Han ve Dağıstan ve Moskov ve Deşt-i Kıpçak (s. 20-39)*, (Haz. Sedat Savaş), İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Umumi Türk Tarihi, Mezuniyet Tezi), İstanbul 1979.

¹¹ *Tevârih-i Tatar-Han ve Dağıstan ve Moskov ve Deşt-i Kıpçak (s. 39-55)*, (Haz. Cüneyt Kaya), (İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Umumi Türk Tarihi, Mezuniyet Tezi), İstanbul 1979.

¹² *Tevârih-i Tatar-Han ve Dağıstan ve Moskov ve Deşt-i Kıpçak (s. 55-68)*, (Haz. Cengiz Sarnıç), İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Umumi Türk Tarihi, Mezuniyet Tezi), İstanbul 1979.

¹³ *Tevârih-i Tatar-Han ve Dağıstan ve Moskov ve Deşt-i Kıpçak (s. 68-78)*, (Haz. Durmuş Köse), (İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Umumi Türk Tarihi, Mezuniyet Tezi), İstanbul 1979.

Acar¹⁴, Meliha Şener¹⁵ ve Ayla Ayan¹⁶ tarafından mezuniyet tezleri hazırlanmış ancak bu çalışmalar eser ve müellifine dair yeni bir bilgi getirmemiştir. Ayrıca bu çalışmalarda Seyyid Ahmed'in yayına hazırladığı matbu nüsha esas alınmıştır.

Kefevî İbrahim'e ait olduğu ileri sürülen *Tevârîh-i Tatar Hân ve Dağıstan ve Moskov ve Deşt-i Kıpçak* hakkındaki son çalışma ise İsmail Otar tarafından yapılmış¹⁷ ancak Otar da Seyyid Ahmed'in neşrini esas almış ve daha önceki çalışmalara bir şey katamamıştır.

TEVÂRÎH-İ TATAR HAN VE DAĞISTAN VE MOSKOV VE DEŞT-İ KIPÇAK ADLI ESERİN MÜELLİFİ KİMDİR?

Yukarıda özetlendiği üzere bugüne kadar yapılan çalışmalarda iddia edildiği üzere *Tevârîh-i Tatar Hân ve Dağıstan ve Moskov ve Deşt-i Kıpçak* adlı eserin müellifi Kefevî İbrahim Efendi değildir. Eserin müellifi Humbaracı Ahmed Paşa'dır ve ileri sürülenlerin aksine eser bir tarih kitabı olarak değil, 1736-1739 Harbi başlarında Osmanlı devlet adamlarına özellikle Rusya hakkında rapor vermek ve savaşta Türk tarafının meşruiyetini ortaya koymak üzere kaleme alınmıştır.

Bilindiği üzere Müslüman olduktan sonra Humbaracı Ahmed Paşa adını alan Claude-Aleksandre Comte de Bonneval, 1729'da Osmanlı'ya sığınmış olmasına rağmen devrin siyasi şartları gereği ancak 1731'de İstanbul'a gelebilmiştir. İstanbul'a gelmesinde devrin sadrazamı Topal Osman Paşa'nın özel talebi etkili olmuştur. Sadrazamın, Ahmed Paşa'yı Osmanlı başkentine davet etmesinin sebebi ise onun Avrupa'ya dair bilgisinden istifade etmektir. Zira Ahmed Paşa, yaklaşık 22 sene Avusturya İmparatorluğu'na hizmet etmiş, Habsburg ordusundaki üstün başarıları sebebiyle feldmareşalliğe kadar yükselmiş ve daha sonra Harp Şurası üyesi seçilmiştir. Ahmed Paşa, yalnızca başarılı bir asker değil bunun yanında

¹⁴ *Tevârîh-i Tatar'a Göre (Kefeli İbrahim Efendi'nin) Cuci, Ogeday ve Tuli Evlâdı*, (Haz. Aysel Acar), (İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Umumi Türk Tarihi, Mezuniyet Tezi), İstanbul 1969.

¹⁵ *Tevârîh-i Tatar'a Göre (Kefeli İbrahim Efendi'nin) Tağıstan, Moskov ve Deşt-i Kıpçak Ülkeleri*, (Haz. Meliha Şener), (İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Umumi Türk Tarihi, Mezuniyet Tezi), İstanbul 1970.

¹⁶ *Tevârîh-i Tatar'a Göre (Kefeli İbrahim Efendi'nin) Tağıstan, Moskov ve Deşt-i Kıpçak Ülkeleri*, (Haz. Ayla Ayan), (İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Umumi Türk Tarihi, Mezuniyet Tezi), İstanbul 1972.

¹⁷ Kefeli İbrahim Efendi, *Tevârîh-i Tatar Han ve Dağıstan ve Moskov ve Deşt-i Kıpçak Ülkelerindedir*, (Yay. Haz. İsmail Otar), Eskişehir 2005.

devrin önde gelen entelektüellerinden Leibniz ve Voltaire ile de yazışacak kadar bir birikime sahipti¹⁸.

Ahmed Paşa, İstanbul'a geldikten bir müddet sonra gözden düştü ise de 1733'ten itibaren tekrar ön plana çıkmış ve onun bilgisine müracaat edilmeye başlanmıştır. Bu minvalde özellikle Lehistan'daki veraset savaşı sebebiyle Osmanlı-Fransa ittifak antlaşmasının imzalanması için çabalamış fakat muvaffak olamayınca 1735'te tekrar İstanbul'dan uzaklaştırılmıştır.

1736'da başlayan Osmanlı-Rus Harbi sebebiyle Ahmed Paşa tekrar bilgisine müracaat edilen biri hâline gelmiştir¹⁹. Kefevî İbrahim'e atfedilen rapor da bu savaşta Türk tarafının haklılığını ortaya koymak ve Rusya'nın gücüne dair Osmanlı yetkililerini bilgilendirmek amacıyla kaleme alınmıştır. Fakat bugüne kadar raporun tam bir nüshası tespit edilemediği için bu durum ortaya konulamamıştır. Buna mukabil araştırmacıların hizmetine yeni açılan özel bir kütüphanede Ahmed Paşa'nın bu raporunun tam hâli mevcuttur ve bu rapor, *Tevârîh-i Tatar Hân ve Dağıstan ve Moskov ve Deşt-i Kıpçak*'a dair birçok tartışmayı da sona erdirmektedir.

Ahmed Paşa'nın Rusya'ya dair raporu, Şevket Rado'nun özel kütüphanesinden bugün İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Kütüphanesi'ne intikal etmiştir²⁰. Rapor, "Moskov Memleketinin ve Tağıstan Ülkesinin

¹⁸ Humbaracı Ahmed Paşa hakkında bkz. Albert Vandal, *Le Pacha Bonneval*, Paris 1884; Mehmed Ârif, "Humbaracıbaşı Ahmed Paşa (Bonneval)", *TOEM*, III/18 (1328), s. 1153-1157; IV/19 (1329), s. 1220-1224; IV/20 (1329), s. 1282-1286; H. Benedikt, *Der Pascha-Graf Alexander von Bonneval*, Graz 1959; M. Cavid Baysun, "Ahmed Paşa (Bonneval, Humbaracıbaşı)", *İA*, I, s.199; Abdülkadir Özcan, "Humbaracı Ahmed Paşa", *DİA*, XVIII, s.351-353; Fatih Yeşil, "Bir Fransız Maceraperestin Savaş ve Diplomasiye Dair Görüşleri: Humbaracı Ahmed Paşa'nın (Kont Alexander Bonneval) Lâyhâları", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 15 (Güz 2011), s. 205-228.

¹⁹ Ahmed Paşa, 1733'te Fransa hariciye nezâretine gönderdiği bir mektubunda sadrazamın kendisinden, Avrupa devletlerinden Fransa, İspanya, Hollanda ve İngiltere ile diğer ülkelerin askerî güçlerine dair bir rapor isteğini kaydetmiştir (*İstanbul Teknik Üniversitesi ve Mühendislik Tarihimiz*, Ed. Mehmet Karaca, İstanbul 2012, s. 38). Ahmed Paşa'nın Osmanlı dışpolitikasındaki etkisine dair tarafımızdan bir kitap hazırlandığı için burada meselenin ayrıntılarına girilmemiştir.

²⁰ İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Kütüphanesi, ŞD, nr. 240. Eserin fiziki özellikleri şu şekildedir: "210x215 mm., 160x70 mm, 1+85+II yk. Baştaki 1a, 85b, sondaki 1a-1b boş. 19 st. Nesih. Başlıklar ve bazı kelimeler kırmızı mürekkeple. Bazı kelimelerin üzeri kırmızı mürekkeple çizilmiş. Koyu krem, orta kalın, aharlı, su yollu, filigranlı, mistarlı kâğıt. Bazı yapraklarda hafif mürekkep dağılımları vardır. Baştaki 1. Yaprak biraz yıpranmış. Eser raddelidir. Yapraklar kırmızı mürekkeple cetvelli. Mukavva üzerine kapak yüzleri yer yer silikleşmiş altın yıldız cetvelli ve zencirekli, bordo deri cilt. Kapak içleri sarı kâğıt kaplı. 1a'da bu kitabın merhum sadr-ı esbak Mehmed Sa'îd'den Mehmed Kemâl'e intikal ettiğiine

Keyfiyet ve Ahvâlini ve Cengiz Hân Neslinden olan Tatar Hânlarının Tarz ve Tavrlarını ve Nemçe Ülkesinin Kavâ'idini Ne Vech Üzeredir Serhumbaracıyan Ahmed Paşa'nın Tahrîrâtıdır" üst başlığını taşımaktadır. Takrir, büyük ihtimalle Ahmed Paşa'nın Fransızca kaleme aldığı raporu Türkçe'ye çeviren kişi tarafından ilave edilen bir giriş ile başlar. Bu girişte hamdele ve salveleden sonra I. Mahmud devrinde 1149/1736'da Rusya'nın antlaşmayı bozması ve bu sebeple savaşın başladığı belirtildikten sonra raporun neden kaleme alındığına geçilir. Bu minvalde şu bilgiler kaydedilmiştir: "[vr. 2a]...sefer-i hümâyûn esnâsında Moskov keferesinin keyfiyyet-i hâli ve mukaddema mağlûbü'l-hâl ve daimâ muzdaribü'l-bâl olup Tatar kabîlesinin harâcüzar re'âyâsı makûlesi iken ne vechle ferce bulup vüs'at ve kudret hâsıl eylediklerinin esbâbı ma'lûm-ı Devlet-i Aliyye olmak ehemm ü mühimmeden olmağla erbâb-ı ma'ârifden mukaddema bedrika-i hidâyet-i Refîk ile gevher-i tâbdâr-ı İslâm'ı [vr. 2b] avîze-gerden kemâl-i ihlâs eden Karaman beglerbegiligi pâyesiyle Humbaracıbaşı olan Ahmed Paşa'nın fûnûn-ı tevârihde mehâret-i tâm ve mümâreset-i kâmileli olup ve mukaddema milel-i nasârâ devletlerinde dahi kat'-ı merâtib ile cümlesinin keyfiyet ve hâllerinden habîr ve sâhib-i rey ve tedbîr ve âkıl ve kâmil olup hizmet-i Devlet-i Aliyye'de dahi bezl-i maddûr ile mücerrebü'l-ettvâr olmağla bâ-emr-i âlî husûs-ı mezbûr anlardan istintâk buyurilup târih-i mîlâd-ı İsâ Aleyhisselâm'ın bin beş yüz târihi esnâlarında Tatar ile Moskov keferesi beyninde vukû'a gelen muhârebe ve mukâtele ve mu'âhede ve mukâveleleri ve iş bu def'a Moskov keferesinin nakz-ı ahdini bervech-i icmâl müşârunileyh Ahmed Paşa'nın ber-mûceb-i fermân-ı âlî tahrîr ve beyân eyledikleri mevâdd iş bu mücellede cem' ü derc" olunmuştur.

dair 1332/1914 tarihli bir kayıt vardır. Baştaki 1b'de kurşun kalemle No 368 ve Hint rakamlarıyla 528 yazılıdır" (*İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Yazma Eserler Kataloğu*, II, Gaz. Günay Kut vd., İstanbul 2014, s. 100) Eser Osmanlı sadrazamlarından Mehmed Said Paşa'nın kütüphanesinde bulunmaktaydı. Said Paşa'nın vefatından sonra satışa çıkarılan kitaplarının önemli bir kısmını oğlu Kamil satın aldı. Bu eserlerden biri de Humbaracı Ahmed Paşa'nın burada ele aldığımız rapordur. İbnülemin Mahmud Kemal İnal, Said Paşa'nın kitaplarıyla ilgili şunları kaydeder: "Paşanın kitapları vefatından sonra vârisleri tarafından bedestan ittisalindeki sahhaflar çarşısında müzayede ile satılmıştır [Kitabların çoğu, merhumun oğlu Kemla Bey tarafından alınmıştır]. Veresenin vekili avukat Fındık zade İshak Muammer Beyin bana gönderdiği basma listede muhtelif ilimlere dair Türkçe, Arabce ve Fürsece 1077 aded kitab ve mecmua muharrerdir ki bunların ekseri, edebiyata ve tarihe dairedir ve yazmadır. İçlerinde bazı nadir eserler vardır (*Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar*, VI-X, İstanbul 2013, s. 1253). Paşa, kitaplara ilgisi ve merakı sebebiyle en yakınlarında dahi kütüphanesindeki eserlerden istifade etmesine pek sıcak bakmazdı. Bu hususta aile dostu olmasına rağmen İbnülemin'in yaşadıkları için bkz. *Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar*, VI-X, s.1254-1255.

Mecmuayı hazırlayan kişi tarafından kaleme alınan yukarıdaki giriş, raporun Humbaracı Ahmed Paşa tarafından ve bizzat I. Mahmud'un fermânı üzere kaleme alındığını kesin bir şekilde ortaya koymaktadır. Seyyid Ahmed Kırimer tarafından neşredilen ve Kefevî İbrahim Efendi'ye ithaf edilen eser de aslında Ahmed Paşa'nın kaleme aldığı bu raporun eksik bir nüshasıdır²¹. Zira Ahmed Paşa'nın takriri "Nemçe Memleketinin ve Çasarlar ve Elektörlerin Keyfiyet ve Hâlleri Beyân Olunur" başlığı ile daha da devam etmektedir. Ayrıca Kefevî İbrahim Efendi'ye atfedilen nüshada müstensihin kendi tasarrufu olarak Ahmed Paşa'nın raporunun bazı bölümlerini atladığı ve istinsah ederken bazı kelimeleri değiştirdiği dikkati çekmektedir. Nüshalar arasındaki farkları göstermek adına aşağıda bazı bölümler seçilerek iki eser mukayese edilecektir²².

Kefevî İbrahim'e Atfedilen Nüsha (Seyyid Ahmed neşri)	Humbaracı Ahmed Paşa'nın Raporu (İstanbul Arş. Ens.Ktp., ŞD, nr. 240)
<p>"Devlet-i Tatar ülkelerinin pâdişâhlığı ve Çerakes ve Noğay ve Moskov ve Kazak ve Tağıstan halklarının ve Kırım cezîresinin keyfiyyet-i ahvâlleri ve hâlâ Devlet-i Aliyye ve Kırım Devleti'nin ve bed-fi'al bed-âyîn olan Moskov keferesiyle vukû'a gelen cenk ü kıtâl ve husûmetinvech ve sebebini şerefsudûr olan emr-i âlîlerine imtisâlen tahrîr ve tastîr olunmuşdur. Moskov tâifesi eyyâm-ı kadîmden beru kizb ü hîleye mürtekib olup kelâmları adimü'l-i'timâd bir gürûg-ı mekrûh olmalarıyla akvâlleri fi'illerine mugâyir olduğu cümle milel-i nasârâ devletleri beyninde durûb emselden bir ma'nâdır." (s.12-13).</p>	<p>"[vr. 2b] Tatar-ı tebârın pâdişâhlığı ve Çerkes ve Noğay ve Moskov ve Kazak ve Tağıstanî ülkelerinin ve Kırım ve ol [vr. 3a] havâlinin keyfiyyeti ve hâlâ Devlet-i Aliyye ve Kırım Devleti'nin bed-fi'al bed-âyîn olan Moskov keferesi ile vukû'a gelen cenk ü kıtâl ve husûmetin vech ve sebebini şerefsudûr olan emr-i âlîlerine imtisâlen tahrîr ve tastîr olunmuşdur. Moskov tâifesi eyyâm-ı kadîmden beru kizb ü hîleye mürtekib olup kelâmları adimü'l-i'timâd bir gürûg-ı mekrûh olmalarıyla akvâli ef'âllerine mugâyir olduğu cümle milel-i nasârâ devletlerinde durûb emselâden bir ma'nâdır."</p>

²¹ Humbaracı Ahmed Paşa'nın bu takririnin başka kütüphanelerde de eksik nüshaları mevcuttur. Mesela bk. *Mecmua*, İÜ, Nadir Eserler Ktp., TY, nr. 6095, vr. 167b-195a.

²² Humbaracı Ahmed Paşa'nın tam metni tarafımızdan yayımlanacağı için burada uzun mukayeselere gidilmeyecektir.

<p>Kefevî İbrahim'e Atfedilen Nüsha (Seyyid Ahmed neşri)</p> <p>“Der Beyân-ı Devlet-i Tatar-ı Garbî: Meşhûr ve kahramân olan Cengiz Hân-ı cihângüşânın ulu hânı olan Ovink hânın râveyân kulu üzere Ovink hânın memleketini kabza-i tasarrufuna getürdükten sonra bütün Moğolu ve Tatar-ı şarkı ve Çin'i taht-ı hükümetine dâhil eyledi” (s.12-13).</p>	<p>Humbaracı Ahmed Paşa'nın Raporu (İstanbul Arş. Ens. Ktp., ŞD, nr. 240)</p> <p>“[vr. 5b] “Der Beyân-ı Devlet-i Tatar-ı Garbî: Meşhûr ve kahramân olan Cengiz Hân-ı tebârın ulu hânı olan Hovenk hânın râveyân kulu üzere ol hânın memleketini kabza-i tasarrufuna getürdükten sonra ve bütün Moğolu ve Tatar-ı şarkıyı ve Çin'i taht-ı hükümetine dâhil eyledi ”</p>
<p>Kefevî İbrahim'e Atfedilen Nüsha (Seyyid Ahmed neşri)</p> <p>“Der Beyân-ı Vilâyet-i Ukraniye: Ve Deşt-i Kıpçak'dan beru tarafında Nehr-i Özü'nün cânib-i şarkısında vâkı' Ukraniye Vilâyeti'nin sükkânı üç yüz seneden mütecâviz hânlara tâbi' ve münkâd iken evlâd u ıyâllarını Tatar kabîlesi ahz ve fûrûht ve emvâl u eşyâlarını gasb u gârete tesaddî eylediklerinden başka dîn-i İsevîlerine dahi müdâhale ve müselmân olmasına cebr ü ısrâr ile tazyîk ve ber-vech-i mu'tâd-ı kadîm vire geldikleri hazîne ve rûsûmât-ı ra'iyetlerin tahammüllerinden bîrûn cebren ve kahren tahsîl ile tâkat ve liyâkatlarımız kalmadı bahânesiyle Ukranya ahâlîleri isyân eylediklerinde Tatar kabîlesi tarafından üzerlerine hamle ve hücum olup bi'l-cümle Ukranya ahâlîsinin memleketlerini nehb ü gâret etmeleriyle muhkem haklarından gelünüp...” (s. 20).</p>	<p>Humbaracı Ahmed Paşa'nın Raporu (İstanbul Arş. Ens. Ktp., ŞD, nr. 240)</p> <p>“[vr.8b] “Der Beyân-ı Vilâyet-i Ukraniye: Ve Deşt-i Kıpçak'dan beru tarafda Nehr-i Özi'nin cânib-i şarkısında vâkı' Ukraniye Vilâyeti'nin sükkânı üç yüz seneden mütecâviz hânlara tâbi' ve münkâd iken evlâd u ıyâllarını Tatar kabîlesi ahz ve fûrûht ve emvâl u eşyâlarını gasb u gârete tesaddî eylediklerinden başka dîn-i İseviyelerine dahi müdâhale [vr. 9a] ve i'tirâz ile tazyîk ve ber-vech-i mu'tâd-ı kadîm vire geldikleri hazîneve sâir rûsûmât-ı ra'iyetlerin tahammüllerinden bîrûn cebren ve kahren tahsîl ile tâkat ve liyâkatlarımız kalmadı bahânesiyle cümle Ukranya ahâlîsi isyân eylediklerinde Tatar kabîlesi tarafından üzerlerine hamle ve hücum olup bi'l-cümle Ukranya ahâlîsinin memleketlerini nehb ü gâret etmeleriyle muhkem haklarından gelünüp...”</p>

SONUÇ

Kefevî/Kefeli İbrahim Efendi bin Ali Efendi'ye ait olduğu ileri sürülen ve Kırım tarihini müstakil olarak ele aldığı varsayılan *Tevârîh-i Tatar Hân ve Dağıstan ve Moskov ve Deşt-i Kıpçak* adlı eser, Humbaracı Ahmed Paşa tarafından bizzat Sultan I. Mahmud'un isteği üzerine 1736 Harbi'nin hemen başında Türk tarafının meşruiyetini ortaya koymak ve daha da önemlisi Rusya'nın gücü hakkında Osmanlı devlet adamlarına bilgi vermek üzere kaleme alınmıştır. Ayrıca eser, Ahmed Paşa'nın raporunun eksik bir nüshasıdır. Eserin müellifi olduğu ileri sürülen Kefevî İbrahim Efendi'ye dair ise tarih kayıtlarında herhangi bir bilgi mevcut değildir.